

Tematisk tekstanalyse

En skitsering af tekstanalytisk emneområde

0. *Indledning*. 0.1. Definition af "tema". 0.2. Tematik og narratologi. 0.3. Opdeling af det tematiske forskningsområde. 1. *Tema-analyse og sprogvidenskab*. 1.1. Teksten som system; autonomi og kontekst. 1.2. Den analytiske "lukning" af teksten. 1.3. Strukturel semantik. 1.4. Koblinger mellem semantiske taxonomier. 1.5. Subjektets decentring og de taxonomiske koder. 1.6. Taxonomi-koblinger i *Den lille Havfrue*. 1.7. Kollektive taxonomier. 2. *Tema-analyse og myteanalyse*. 2.1. Lévi-Strauss' Ødipusanalyse. 2.2. Mytens universaliseringsprojekt. 2.3.1. Mediation. 2.3.2. En Cecilrygers mytiske univers. 3. *Tema-analyse og psykoanalyse*. 3.1. Drømmens latente og manifesterede indhold. 3.2. "Forskydning". 3.3. "Fortætning" og "overdeterminering". 3.4. "Solen" i *Den lille Havfrue* som eksempel på overdeterminering. 3.5. Overdeterminering og værdiernes centralisering. 3.6. Det tekstuelle samspil mellem udtryksparadigmatisk og indholdsparadigmatisk forskydning. 3.7. "Omvending". 4. Tema-analyse og epistemologi.

0. *Indledning*. I artiklen *Grundtræk af en narrativ grammatik* (poetik II,3) arbejder Greimas med en opdeling af den semiotiske analyse i to analytiske områder: det semantiske og det grammatiske. Denne område-opdeling er den klassiske lingvistiske opdeling i synkroni og diakroni. Det diakrone forskningsområde indenfor betydningsanalysen har fået navn af narratologi, og kan eksemplificeres med Propps, Bremonds og Greimas' forløbsanalyser. Derimod har det synkrone forskningsområde indenfor betydningsanalysen ikke på samme måde som narratologien konstitueret sig som disciplin, hvilket blandt andet kan læses ud af ovennævnte artikels manglende navngivning af det forskningsområde der for semantikkens vedkommende skulle svare til hvad narrativitetsforskningen er for grammatikken. Dette forskningsområde kunne man kalde det tematiske.

0.1. Skønt termen "tema" er et af de mest benyttede indenfor litteraturkritikken, yder håndbogslitteraturen ikke nogen hjælp til præciseringen af dens betydning. Således defineres termen i Gero von Wilpert: *Sachwörterbuch der Literatur* som "Thema (griech. = das Gesetzte) Grund-und Leitgedanke e. Werkes." og i Shipley: *Dictionary of World Literature* som "Theme: The subject of discourse; the underlying action or movement; or the general topic, of which the particular story is an illustration." Man kan derfor føle sig frit stillet ved anvendelsen af termen.

Som vejledning for min benyttelse af den kan følgende definition tjene: Tema: En redundant, forløbsuafhængigt beskrivelig mængde af tekstuelle ækvivalenser eller ligheder. Temakompleks: En mængde af temaer og disses indbyrdes relationer. Denne definition åbner mulighed for at betegne lighedssystemer der normalt placeres på udtrykssiden som temaer. Det har den fordel at man kan behandle alle en teksts lighedssystemer under ét. Opdelingen i indholdsplan og udtryksplan vil ofte blot være et produkt af en given analysestrategi. Det der for én analyse står som et "meningsløst", indholdsløst sprogligt udtryksplan ("Form"!), vil for en anden analyse også kunne tillægges betydning. Udtryksplanet, stilistikken har således fungeret som brokkasse for de fænomener som en given tekstanalyse ikke kunne stille noget op med.

0.2. Ved en opdeling i et tematisk analyseområde og et narratologisk analyseområde løber man imidlertid ind i alle de problemer som en opdeling i en synkron og en diakron analyse rejser. Den (tematisk —) kvalifikative taxonomiske¹⁾ model er på den ene side: "i kraft af de stabile relationer, som definerer dens strukturelle termer, (...) den primære kerne i en elementær morfologi." (*Grundtræk*... p. 6). Således betragtet bliver narratologien en forløbsmæssig udfoldning af den taxonomiske models termer. Men på den anden side er denne model uddraget på grundlag af tekstelementer der altid allerede forekommer i narrativiseret form.

0.3. Man kan opdele den tematiske analyses arbejdsområde i tre strata:

1. Et epistemologisk-historisk niveau (Marx, Foucault, Derrida etc.).
2. Et "mytisk" plan ("Indholdsanalyse", immanent taxonomisk og axiologisk analyse som f.eks. udført af Lévi-Strauss, Greimas, Freud).
3. Et "stilistisk" plan (med f.eks. metaforanalyse etc. som udført af bl.a. Greimas og Freud).

Opstillingen angiver ikke en analyseprocedure, men en logisk rækkefølge. Analysen kan tage sit udgangspunkt på et hvilket som helst niveau. Ligeledes kan et analyseelement indgå på flere niveauer. Med en epistemologisk-historisk analyse tænkes der på en analyse af en given teksts eller en given tekstmængdes forudsætningssystem(er). Hvis man f.eks. har analyseret en given teksts mytologi og ideologi vil en epistemologisk-historisk analyse kunne opstille den givne mytologis eller ideologis historiske og epistemologiske mulighedsbetingelser. På den anden side kan kendskabet til f.eks. en given historisk periodes epistem og til dens sociale og økonomiske institutioner være en hjælp ved opstillingen af en given teksts mytologi og ideologi. En tematisk litteraturanalyse vil her have emnefællesskab med litteratursociologi.

Jeg vil i det følgende skitsere nogle begrebsmæssige og terminologiske

hjælpemidler som er hentet fra andre discipliner nemlig lingvistik (herunder strukturel semantik), myteanalyse, psykoanalyse (Freud), epistemologisk-historisk analyse og vil ligeledes skitsere disse hjælpemidlers anvendelse i tematisk tekstanalyse.

1. Tema-analyse og sprogvidenskab. Den strukturelle litteraturbeskrivelse har hentet en række begreber fra sprogvidenskab. Et af de mest fundamentale lån er forestillingen om sprogets *systematiske* karakter der overførtes som forestillingen om teksten som systematisk, som en manifestation af et system.

1.1. Ved fastlæggelsen af det korpus, på hvilken en systematisk tekstanalyse skulle operere løb man imidlertid ind i nogle problemer hvis omfang man ikke rigtigt gjorde sig klart. Mens sprogbeskrivelsen principielt havde de samlede manifestationer af et givet nationalsprog på et givet historisk tidspunkt som sit korpus, mente mange tekstanalytikere at det tilsvarende korpus for tekstanalysens vedkommende måtte være de enkelte tekster, f.eks. det enkelte litterære værk.²⁾ Denne opfattelse harmonerede glimrende med den fra f.eks. engelsk nykritik kendte opfattelse af det litterære værks autonomi, dets kontekstløshed. En "kontekst" var man imidlertid nødt til at indregne, nemlig analysators kendskab til det sprog hvormed den pågældende tekst var skrevet. Var dette kendskab ikke tilstrækkeligt, benyttede man imidlertid en yderligere kontekst, ordbogen. Kendskab til sproget fås imidlertid aldrig i anden form end som tekst, skreven eller talt. Ligeledes er ordbøger opbygget på grundlag af analyser af andre tekster og består desuden af teksteksempler fra andre tekster. Derved er den givne teksts kontekst radikalt udvidet. Den forudsætning om "sproglig forståelse" der både lå i nykritikkens autonomitanke og i den strukturelle litteraturbeskrivelses sammenligning af teksten med et sprog er derfor et røgslør der dækker over den enkelte teksts eksistens ved dens samspil og modspil med en række andre tekster. Omfanget og sammensætningen af disse andre tekster er principielt uendeligt og begrænses i analysen kun af de rammer det enkelte analyseprojekt selv sætter sig.

Idet den enkelte tekst eller tekstdel opfattes som eksisterende ved sine relationer til andre tekster/andre tekstdele ses den som *forskel*, hvorved den enkelte tekstmanifestation ikke får en selvgyldig essens-eksistens, men en eksistens som forskellig fra alle de *ikke-valgte* muligheder; valget får sin betydning på baggrund af ikke-valgene. Dette samspil mellem nærværende og fraværende paradigmer vil blive behandlet mere udførligt i forbindelse med behandlingen af de elementer af en tekstteori der kan uddrages af Freuds drømmelære.

1.2. Selv om den ovenfor omtalte metaforiske sammenligning af en tekst med et sprog har en meget begrænset gyldighed, giver den derved fremkomne (kon)tekstuelle "lukning" (begrænsning af konteksten) imid-

lertid et analytisk redskab til påvisningen af de i en given tekst producerede specifikke betydninger, ækvivaleringer og koblinger. Hvis f.eks. ordene "kærlighed" og "død" i en given tekst forekommer i identiske kontekster (: med identisk distribution) vil en operativ seen bort fra disse to ords "normale" betydning lette analysen af den særlige betydning disse to ord tillægges i den pågældende tekst. "Lukningen" tillader at man kan tillægge disse normalsprogligt så forskelligt betydende ord en betydningsmæssig ækvivalens. Men det er væsentligt at fastholde, at denne "lukning", autonomisering, er en analytisk *procedure*, ikke et ontologisk træk ved litterære tekster.

"Lukningen" bliver derved en procedure der muliggør analysen af produkterne af den tekstuelle produktivitet (f.eks. produktionen af nye udtryk og nye indhold). Man kan da konstatere at ikke blot forekomsten af "normalsproglige" paradigmer i syntagmatisk kombination er et væsentligt tekstuel strukturingsprincip (jfr. Jakobson: "The poetic function projects the principle of equivalence from the axis of selection [den paradigmatiske akse] into the axis of combination [den syntagmatiske akse]"³⁾), men også produktionen af nye tekstuelle ækvivaleringer, paradigmer, er et afgørende strukturtræk ved teksten og tekstproduktionen.

1.3. Greimas' strukturelle semantik har leveret et afgørende bidrag til etableringen af en (tematisk) tekstbeskrivelse. Udgangspunktet for Greimas' semantiske teori er en overførsel af principperne i den fonologiske analyse af fonemerne i distinktive træk, oppositionelt ordnede mindstelementer, til semantikken. Alle "betydninger" analyseres i oppositionelt ordnede mindstelementer, semer. Alle betydningsenheder skulle således bestå af en kombination af et (forholdsvis begrænset) antal af semer.

1.4. Opløsningen af "ordene", lexemerne, i semer kan danne udgangspunkt for metaforanalyse og myteanalyse, idet en given tekst ofte udvælger ét sem ud af et givet lexems ("ords") inventar af semer som udgangspunkt for en metaforisk "sammenkobling" med andre lexemer. I en tekst hvor der forekommer en modsætning mellem "luft" og "jord" og mellem "sjæl" og "legeme" kan det f.eks. være luftens relative immaterialitet i forhold til jorden der danner udgangspunkt for den metaforiske sammenkobling af "luft" med "sjæl" og "jord" med "legeme". Den pågældende tekst har således udvalgt semet "immaterialitet" blandt luftens forskellige semer som det koblende element. Denne kontekststyring kan illustreres med et tænkt eksempel hvor én tekst af en modsætning "kælder" versus "balkon" udvælger modsætningen mellem "lavt" og "højt", medens en anden vælger modsætningen mellem "omgivet" (klastrofobisk etc.) og "uomgivet".

Specielt rummets semiske kategorier har udstrakt metaforisk anvendelse

indenfor andre områder, hvorved de spatiale (rumlige) semkategorier danner de forbindende led for en række tekstuelle ækvivaleringer og koblinger. F.eks. har "høj" versus "lav" fundet udstrakt anvendelse som værdikategori.

Semanalysen kombineres med en taxonomisk analyse, d.v.s. en analyse af tekstens klassifikationssystemer, strukturerede "områder". Et meget almindeligt fænomen i tekster er sammenkoblingen af en "indre", "psykologisk-bevidsthedsmæssig" taxonomi og en "ydre", f.eks. "fysisk-naturlig" taxonomi. Denne sammenkobling kan f.eks. have form af "besjæling". Den indre taxonomi kan være artikuleret i begreber som "had", "angst", "kærlighed, den ydre taxonomi i begreber som "bjerge", "skove", "søer". I teksten foretages der derefter en afbildning af det ene område på det andet område, f.eks.: "hadets bjerge", "angstens skove", "kærlighedens søer". Ved først at analysere en tekst i dens taxonomiske bestanddele og derefter beskrive på hvilken måde disse taxonomiske systemer sammenføjes og sammenkobles kan man beskrive aspekter af de argumenter der implicit fremføres i teksterne. Meget ofte består en teksts implicitte argument i en sammenføjning af kulturelle taxonomier (sociale, moralske, seksuelle, "psykologiske" etc.) med "naturlige" taxonomier, hvorved de kulturelle taxonomier gøres ligeså "evige" og "naturlige" som de naturlige taxonomier hvormed de sammenføjes.

1.5. Med den taxonomiske analyse sker der en ombrydning af litteratur-analysens og tekstanalysens hidtidige synsvinkel. Medens tidligere analyser var tilbøjelige til en stadig psykologiserende tillægelse af egenskaber (kvalifikationer) til et givet subjekt ("helt", "hovedperson", "idé" etc.) muliggør den taxonomiske analyse en opstilling af subjektuafhængige taxonomiske områder, "registre", der hver for sig har deres egne strukturer, men som i teksten sammenkobles, bl.a. ved hjælp af fælles semindhold og andre former for lighed. Hvis man således analyserer taxonomiske områder som sexualtaxonomi, kulinarisk taxonomi, skrift-taxonomi, bevidsthedstaxonomi, statutaxonomi etc. vil disse taxonomier fremtræde som objektive, socialt instituerede koder, overfor hvilke subjekterne kun står som bærere, og i forhold til hvilke subjekternes bevægelser og handlinger kun er værditillæggende og normerende aktiviteter. Den "meddelelse" der ligger i heltenes gøremål og handlinger står som overfladefænomener i forhold til de "meddelelser" der ligger i tekstens opstilling af taxonomier og taxonomiske koblinger indenfor hvilke teksten postulerer at samfundets og tilværelsens fænomener skal analyseres og fortolkes. (Note: Til analyse af disse forskellige taxonomiske registre har J.-J. Goux givet et bidrag, jfr. *Introduktion til numismatikken i poetik* III, 4; i Greimas' artikel *Les jeux de contraintes semiologiques* (genoptrykt i *Du Sens*) er der skitseret mulige modeller for opstilling af taxonomikombinatorikker). De socio-psykologiske forudsætninger for en tekstteori der

opfatter individet som *decentreret*, som bærer af taxonomier og axiologier (værdisystemer) er (bl.a.) behandlet i Marx' og Freuds værker (se herom P. Madsen: *Hvad bærer teksten? poetik* V, 1).

Som eksempel på en psykoanalytisk manifesteret sammenkobling af to taxonomier hvor koblingen har sprogligt udgangspunkt kan nævnes en almindelig tvangsneurotisk forskydning af forestillinger fra en sexuel taxonomi til en hygiejnisk taxonomi. Med udgangspunkt i den sproglige benyttelse af modsætningen 'renhed versus urenhed' både om hygiejniske forhold og om den seksuelle taxonomi afholdenhed versus uafholdenhed foretager tvangsneurotikerens f.eks. en magisk modhandling ("kontrapraksis") til sine lyster om sexuel udfoldelse ved uafbrudt at vaske hænder. Den "døde" metafor "renhed" om seksuelle forhold har her fået konkret betydning.

1.6. Eventyret *Den lille Havfrue* er et eksempel på taxonomikoblinger. Her kobles f.eks. en visuel taxonomi (en farvetaxonomi) sammen med en "eksistentiel" taxonomi (liv vs. død) og en rum-og elementtaxonomi (himmel, hav, land, jord) (jfr. S. Baggesens analyse i *Kritik* nr. 1). Herved sammenkobles samtidig taxonomier der normalt tilhører forskellige niveauer indenfor tekstuniversets hierarki. Mens farvetaxonomien normalt hører hjemme under "beskrivelse", "stilistik", og den eksistentielle taxonomi hører hjemme blandt de overordnede indholdskategorier, sammenkobles de i denne tekst til en mytologisk taxonomi ved hjælp af hvilken der skabes et fiktivt "mytisk rum". En teksts "poetiske" og "mytiske" karakter produceres ofte ved sådanne specifikke taxonomikoblinger.

1.7. Ovenstående var et eksempel på en i den specifikke tekst producerede taxonomikobling. Hyppigt bearbejder teksten dog kollektivt instituerede taxonomikoblinger som f.eks. guld-rigdom/ stål-fasthed/ vat-slaphed/ sten-soliditet/ bly-tyngde. I nogle samfund eksisterer der et næsten altomfattende taxonomisk system. Sådanne altomfattende systemer er for indianernes vedkommende blevet beskrevet af Lévi-Strauss i hans *Mythologiques* og for det engelske samfund i renaissanceen er en tilsvarende taxonomi blevet beskrevet af E.M.C. Tillyard i *The Elizabethan World Picture*. Kendskabet til sådanne kollektive taxonomier kan være af stor hjælp ved tematisk analyse, idet man derved kan finde mange mellemlid (paradigmeelementer) der ikke er eksplicite manifesterede i den givne tekst.

2. Tema-analyse og myte-analyse. En af forudsætningerne for Greimas' strukturelle semantik er Lévi-Strauss' myteanalyser, specielt den skitse til en myteanalyse som findes i analysen af Ødipusmyten i *Anthropologie Structurale*⁴). Lévi-Strauss' væsentligste bidrag til den tematiske analyse er beskrivelsen af den måde hvorved forskellige termer og emneområder sammenkobles (korreleres). Mens tidligere indholdsanalyser hovedsageligt

havde korreleret "essenser", "identiteter", hævder Lévi-Strauss at korreleringen foregår mellem "forskelle", mellem oppositionspar. Den teoretiske inspiration til denne teori kom særlig fra strukturel sprogvidenskab (Roman Jakobson m.fl.).

2.1. Som udgangspunkt for Ødipus-analysen betragter Lévi-Strauss en række forskellige "temaer" der hyppigt (: redundant) dukker op i myteforløbet, uden at der eksplicite foretages nogen sammenknytning af disse temaer. Der er en række "for" "tætte" og "positive" relationer mellem slægtninge (Ødipus' incestuøse forhold til moderen, Antigones følelser for Polyneikes), en række for "negative" relationer mellem slægtninge (Ødipus' faderdrab, Eteokles' brodermord), en række "negationer" af menneskets herkomst "af jorden" (Kadmos og dragen, Ødipus og sfinksen) og endelig en række indicier på menneskets herkomst af jorden (f.eks. Labdakos' halvhed og Ødipus' svullen fod, der fremkom da han blev tøjet med en pæl "til jorden"). Den forløbsmæssige sideordning af disse temaer skyldes mytens særlige fremstillingsmåde (forløbsmæssig gentagelse, redundans). Men "meddelelsen" i disse forløbsmæssigt fremstillede temaer drejer sig om nogle modsætninger indenfor grækernes sociale og religiøse teorier og holdninger, og disse modsætninger og holdninger har ikke en forløbsmæssig karakter; de eksisterer tværtimod samtidigt, synkront. Derfor må man i analysen af "meddelelsen" omforme den forløbsafhængige sideordning af temaerne til en forløbsuafhængig (synkron, "systematisk") relatering af disse temaer til hinanden. Hvis vi relaterer de fire temaer i Ødipus-myten ved hjælp af relationerne "modsætning" (opposition) og "kobling" ("tilsvarethed", homologi, ækvivalens), får vi følgende "meddelelse":

Overvurdering ("for positiv vurd.") af slægtskabsrelationer	≅	bekræftelse af menneskets herkomst af jorden
Undervurdering ("for negativ vurd.") af slægtskabsrelationer		negering af menneskets herkomst af jorden.

(læses: modsætningen mellem "for positiv vurdering af slægtskabsrelationer" og "for negativ vurdering af slægtskabsrelationer" svarer til (: er "det samme som") modsætningen mellem "bekræftelse af menneskets herkomst af jorden" og "negation af menneskets herkomst af jorden").

Kommentar: I grækernes kosmologi, deres teori om verdens oprindelse, postuleres det at mennesket er opstået af jorden, d.v.s. opstået af ét, men i deres daglige liv kunne de se hvorledes de ser hvorledes mennesker opstod af to personers samkvem. Mens grækernes kosmologi således hævdede menneskets oprindelse i "forskelsløshed", af "det samme" (jorden), modsagdes dette af deres daglige erfaringer, hvor menneskene opstod af "forskelle" (forskelle mellem mand og kvinde).

Negationen af herkomsten af jorden er derfor det samme som at sige at mennesket må stamme fra to forskellige væsener. Lignende modsigelser finder de imidlertid andre steder i det sociale liv, hvor f.eks. incesten er en seen bort fra de "naturlige" forskelle der bør være mellem familiemedlemmer, hvorimod f.eks. broderdrab er en ekstrem læggen vægt på familiemedlemmernes "forskellighed". Modsætningen mellem incestens forskelsnegering og broder/fader-drabets forskelsbekræftelse svarer til modsætningen mellem kosmologiens forskelsnegering og det sociale livs forskelsbekræftelse. Skønt de sociale erfaringer på den ene side modsiger teorien om menneskets herkomst af "det samme", af jorden, bekræfter de sociale erfaringer på den anden side forekomsten af lignende modsigelser. Da den sociale virkelighed er fuld af modsigelser gør modsigelserne mellem kosmologien og de sociale erfaringer blot kosmologien mere "realistisk" og "virkelig".

Når begge sider af lighedstegnet besidder modsætningen mellem "forskelse" og "forskelsløshed" er dette en af årsagerne til koblingen mellem det kosmologiske og det slægtskabsmæssige område, men det må understreges at koblingen (homologien) sker mellem modsætningerne, ikke mellem de enkelte elementer. Om forholdet "homologi mellem elementer" overfor "homologi mellem relationer" se Lévi-Strauss: *Den vilde tanke* Kbh. 1969 s. 120 ff.

2.2. Den ovenstående ækvivalerende kobling af to modsætningspar udgør for Lévi-Strauss mytens grundformel. Mytens "meddelelse" er på denne måde styret af et ikke-analytisk, "ekspansivt" forklaringsprincip. I stedet for at analysere et givet modsætningspar, forklarer den modsætningen ved at sige: denne modsætning er "den samme" som en anden modsætning. Ved således at lade den ene modsætning, det ene paradoks, forklare den anden modsætning, det andet paradoks, argumenterer myten for den opfattelse at tilværelsen er modsætningsfyldt, "paradoksal" og my(s)tisk.

Mytens grundformels ekspansive karakter — ét modsætningspar "forklares" med et andet modsætningspar — muliggør en udbygning med flere end to modsætningspar. Ved sådanne sammenkoblinger af kæder af modsætningspar understreger myten modsætningskoblingernes universelle forekomst og derved deres universelle "gyldighed". Mytens "forklaringer" udbygges ikke ved analyse, men ved forøgelse af antallet af koblinger. Myten manifesterer derved et af grundelementerne i betydningsproduktion: "oversættelse", "forskydning", ét områdes (taxonomis) afbildning på et andet område (taxonomi) og vice versa (jfr. 1.4). Således kan f.eks. de til det kulinariske område tilknyttede normer "forklares" og "betydes" ved at afbildes på det seksuelle område, jfr. Lévi-Strauss analyser af indianske myter. Hos H. C. Andersen foretages der f.eks. en afbildning af et social-taxonomisk paradigme på et sexuel paradigme (og vice versa) (jfr. Grodal: *Den eventyrlige nekrolatri*, i *Tekstanalyser, poetik*, IV, 2–3).

Den mytiske ækvivalering har to aspekter: et taxonomisk og et aksiologisk. Dels produceres eller reproduceres der i myten en taxonomi, en opdeling af det mytiske univers i binære kategorier, dels foregår der en værditillæggelse (valorisering) af kategorierne. Denne valorisering (værditillæggelse) peger på mytens karakter af ideologi.

Det mytiske "projekts" karakter af universalisering peger på at det i princippet som "mål" har den totale integration af tilværelsens aspekter – "naturlige" såvel som "kulturelle" i en kæde af valoriserede ækvivaleringer og modsætninger. Dette universaliseringsprojekt er således også karakteristisk for de i litterære tekster manifesterede myter og mytologier.

2.3.1. En særlig udformning af mytisk ækvivalering er *mediationen*. Mediation er en speciel form for reducering eller "ophævelse" af "modsætninger" ved at tildele ét subjekt (en aktant) to "modsatte", "modstridende" kvalifikationer. Som udgangspunkt for forståelse af mediation kan man tage Lévi-Strauss' eksempel fra myteartiklen i *Anthropologie Structurale*, hvor der beskrives en mytisk mediation mellem "liv" og "død" i Pueblo-indianer-myter.

Udgangspunktet for medieringen er en mytisk ækvivalering af modsætningen liv vs død med modsætningen agerbrug vs krig:

$$\frac{\text{liv}}{\text{død}} \cong \frac{\text{agerbrug}}{\text{krig}}$$

Agerbrug er en produktion af liv-sfornødenheder, hvorimod krig er en produktion af "død". Ved "oversættelsen" af den eksistentielle taxonomi liv/død til en social taxonomi agerbrug/krig muliggøres benyttelsen af en tredje term fra den sociale taxonomi, jagt, til mediering af liv/død-modsætningen. Jagt besidder begge aspekter; jagt er en produktion af liv-sfornødenheder ved hjælp af "død". Den sociale taxonomi kan igen ækvivaleres med en dyretaxonomi: græsædende dyr vs. rovdyr, hvis medierende term er ådselsædere, der på den ene side opretholder livet ved at spise noget "dødt", men som på den anden side ikke selv dræber. Vi har således begyndelsen til en mediationsrække:

liv	agerbrug	græsædende dyr
	jagt	ådselsædere
død	krig	rovdyr

Ovennævnte mediationer "løser" og "ophæver" således en modsætning ved dels at tildele ét subjekt eller en term to modsatte egenskaber eller aspekter af disse egenskaber, dels ved at forskyde modsætningen fra én taxonomi til en anden. Indenfor vor kulturkreds er eksemplet par excellence på mediation "Jesus", der både er menneske og gud, d.v.s. tildeles to modsatte egenskaber. Denne mediation sker ved en forskydning

fra en religiøs taxonomi gud/menneske til en social-biologisk taxonomi fader/moder, hvor taxonomiens tredje element, barn, specifikt "søn", medierer modsætningen.

Mediationen, en forskydning af to forskellige kvalifikationer til én term, kan opfattes som en særlig enkel form for "fortætning". Om "forskydning" og "fortætning" se nedenfor, 3.2. og 3.3. En hyppigt anvendt form for mediation er "ambiguity", "dobbeltydighed" ell. tvetydighed, hvor to forskelligheder medieres ved at blive betydet ved ét ord ell. én sætning. Særlig sexualiteten og sexualnegeringen er blevet medieret ved tvetydighedernes både/og. De tidsligt formidlede mediationer, hvor samme subjekt tildeles forskellige kvalifikationer på forskellige tidspunkter, udgør en anden stor gruppe af mediationer som dog mestendels hører ind under narratologiens forskningsområde.

2.3.2. Som eksempel på hvorledes en mytestruktur danner basis selv for dagligdags ytringer kan tages et udsagn af en arbejder der blev tilbudt en "Prince": "Tror du jeg ryger cigaretter med tampax". Den primære modsætning i udsagnet er mellem filtercigaretter (Prince) og den alternative cigaret uden filter (Cecil). Mens Prince's reklameimage henvender sig til et funktionærpublikum, henvender Cecils reklameimage sig især til arbejdere. I udsagnet sættes den primære forskel mellem Prince og Cecil som forskellen filter/ikke-filter. Samtidig sættes ikke-filter som positivt, filter som negativt. Negativiteten i begrundelsen for afvisningen bæres af ordet "tampax", hvorved tampax-menstruation i ytringen opfattes som negativt valoriseret som udtryk for hvad man kan kalde "urenhed" som modsætning til ikke-menstruationens "renhed". "Urenheden" bliver derved et aspekt af kvindeligheden, og får derved eventuelt som modsætning en mandighedens "renhed". Man kan samtidig opfatte kropsarbejdet som udtryk for maskulinitet som modsætning til skrivebordsarbejdets feminine forfinet-menstruøse dekadence. Filtrets funktion er en "forarbejdning" af røgen/tobakken, som står i modsætning til den rå, ikke-forarbejdede adgang til røgen/tobakken der sker ved rygning af filterløse cigaretter. Denne modsætning mellem det rå og det forarbejdede (det menstruøst-dekadente) er et aspekt af modsætningen mellem natur og kultur.

Udsagnet fungerer således i et mytisk univers der er opdelt i to underuniverser: et positivt cecilrygende arbejderunivers der er karakteriseret af en filterløs direkte, "ren" og "ufordærvet", "rå", adgang til "naturen" (her tobakken), og et negativt princerygende funktionærunivers, der har en "filtreret", "uren", "formidlet" og derfor "fordærvet" adgang til "naturen" (tobakken) gennem kulturen (samfundet) der således bliver ondets rod. Vi får således:

$$\frac{\text{Prince}}{\text{Cecil}} \cong \frac{\text{filter}}{\text{ikke-filter}} \cong \frac{\text{urenhed-(femininitet)}}{\text{renhed-(maskulinitet)}} \cong \frac{\text{funktionær}}{\text{arbejder}}$$

$$\frac{\text{ikke-kropsarbejder}}{\text{kropsarbejder}} \cong \frac{\text{forarbejdet-formidlet}}{\text{uforarbejdet-ufomidlet}} \cong \frac{\text{"kultur"}}{\text{"natur"}}$$

Bemærkningen står derved som "mytisk" forklaring på og produkt af reklamekampagner, der forsøger at koble den relativt betydningsløse forskel mellem Prince og Cecil sammen med den højst reelle forskel mellem arbejdere og funktionærer for derved at sikre en stabil afsætning. Det postulat om "forskell" mellem de to cigaretmærker der er et centralt ærinde for reklamernes image-produktion forlænges og sammenkobles med en række taxonomier, hvorved holdningen til de to mærker overdetermineres. (Overdetermination: se 3.3.).

3. Tema-analyse og psykoanalyse. I Freuds *Drømmetydning*, og særlig i kapitel 6., *Drømmearbejdet*, kan man hente elementer til en tekstteori der kan udvide den gængse opfattelse af tekstens niveauer og betydninger.

3.1. Udgangspunktet for Freuds drømmeanalyse er en skelnen mellem drømmens latente og manifeste indhold. Den manifeste drøm opfattes som en "omarbejdning" og "omstrukturering" af et latent indhold. For at beskrive den fulde betydning af den manifeste drøm må man derfor fremanalysere de latente drømmetanker. Forholdet mellem den (delvist) bevidste drøm og de (delvist) ubevidste drømmetanker kan ses som en analogi til det i 1.1. omtalte forhold mellem teksten og de intertekstualiteter på baggrund af hvilke teksten "fremtræder".

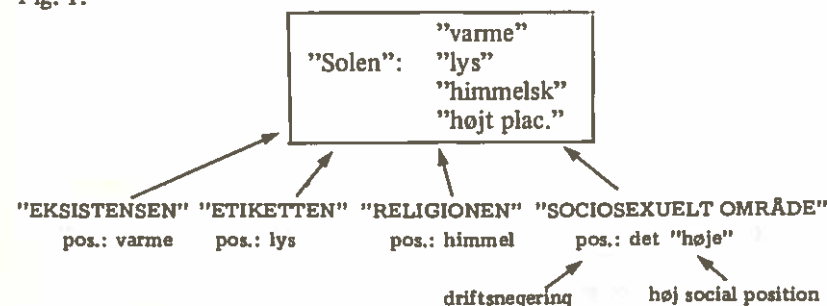
3.2. Ethvert ord indgår i en række paradigmer både af udtryksmæssig og af indholdsmæssig art. Hvis derfor f.eks. ét element i et paradigme er tabueret kan man narre censurinstansen ved at vælge et andet element i paradigmet, hvorefter man overflytter den energi/drifts-investering, der var tilknyttet det første paradigmelement, til det andet paradigmelement. Man kan tage et eksempel fra K. Burke⁵): man ønsker at sige "I'll fuck her", men "fuck" er tabueret, hvorefter man tager "fix" som substitut, hvorefter den acceptable sætning kommer til at lyde "I'll fix her". Et element af et udtryksparadigme er erstattet af et andet. På dansk kan den uacceptable ed "ved gud" omdannes til "ved grød". På denne måde henter de "nærværende" (manifesterede) paradigmelementer "betydning" og energiladning fra de "fraværende" paradigmelementer.

En sådan erstatning af et element i et paradigme med et andet element fra samme paradigme vil vi med Freud kalde en "forskydning". Som litterært eksempel på forskydning kan man tage *Den lille Havfrue*. Den lille havfrue har en "fiskehale" = "fiskeunderkrop" = "dyrisk underkrop" (hvor "dyrisk" = driftsmæssig-sexuel) = "sexuel underkrop". Fiskehalen repræsenterer således en metaforisk forskydning af et driftstegn.

3.3. Hvis vi har to skærende paradigmer, hvori der i begge befinder sig et tabueret element, men hvor skæringsselementet (fælleselementet for de to paradigmer) er ikke-tabueret, kan der ske en forskydning af drifts-/betydnings-/investeringen fra begge elementer til det tredje, ikke-tabuerede element. Derved får dette tredje element en dobbelt investering, og bliver på denne måde et *fortætningspunkt*. Derved bliver det pågældende element *overdetermineret*, determineret af flere elementer/flere drifts-værdi eller betydningsinvesteringer.

3.4. Som et eksempel på fortætning, overdeterminering og forskydning kan gives "solen" som symbol i *Den lille Havfrue*. Blandt solens mange kvalifikationer fremdrager eventyret fire: "varme", "lys", "himmellege-me", "høj placering". Eventyret behandler bl.a. fire områder: et "eksistentielt", et etisk, et religiøst og et socio-sexuelt; disse fremstilles metaforisk ved livsvarme vs dødskulde, lys/det gode vs mørke/det onde, det himmelske vs det jordiske og 'det socialt og sexuel "høje" vs det socialt og sexuel "lave"'. Alle fire paradigmers positive termer er således samtidig aspekter af solen, hvorved en overdeterminerende forskydning af disse fire områders værdiinvestering til "solen" kan foretages, jfr. fig. 1.

Fig. 1.

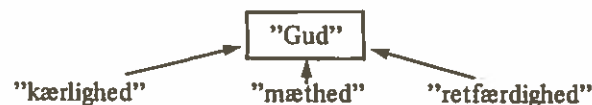

Symbolets "dragende mystik" skyldes således bl.a. dets overdetermineret-hed og den deraf kommende firfoldige værdiinvestering. Ligeledes har "mystikken" sin årsag i "forskydningen": i *Den lille Havfrue* forskydes og sublimeres driftsenergien fra det kropsligt-sensuelle til det abstrakt-symbolske, hvorved symboladningen i "solen" kan nydes uden kendskab til dens libidinøse oprindelse.

3.5. Den symbolske eller "repræsentative" fortætning manifesterer en anden tekstuel struktureringsform end den mytiske universalisering som omtales i 2.2. Mens den mytiske universalisering består af bestandigt ekspanderende ækvivaleringer, stadige forskydninger og "oversættelser"

fra taxonomi til taxonomi, er den symbolske overdeterminerede fortætningsudtryk for en centralisering, "kapitalisering", af værdiinvesteringerne og "meningen". Ekstreme tilfælde af overdetermineret fortætningsudtryk og forskydning er de monoteistiske religioner, hvor alle jordiske positiviteter som "kærlighed", "godhed", "mæthed", "retfærdighed" etc. etc. forskydes og fortættes i et hinsidigt forsvindings- og fortætningspunkt.

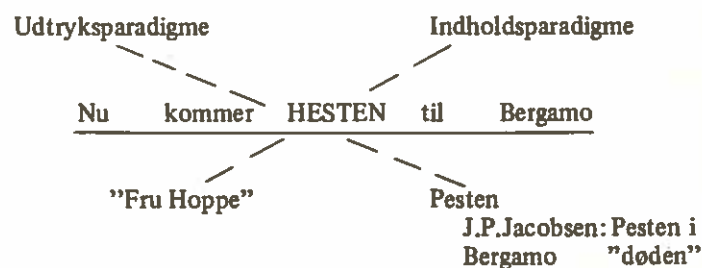
Fig. 2

Den mytiske og den symbolske struktureringsform eksisterer side om side i såvel tekstuelle som sociale strukturer. Da den mytiske struktureringsform imidlertid findes i fuldeste flor i samfund med naturalieøkonomi, hvorimod monoteismen hænger sammen med handelssamfund, kan man måske se en historisk-økonomisk årsag til deres respektive dominans i forskellige historiske perioder.

3.6. Freuds drømmelære kan også kaste lys over andre tekstuelle fænomener. Fra de såkaldt "vandede vittigheder" kendes den effekt der fremkommer af en sætning eller anekdote, hvis styrende princip er ordenes udtrykslighed, signifiant-lighed. Disse ord-spil, udtryksspil peger på sætningsproduktionens normale fortrængning af udtryksligheder som strukturerende faktor til fordel for indholdssammenhænge. De fortrængte udtryksligheder kommer så af og til op til overfladen i den vandede vittighed. Som "meningsløs" og "dum" er den imidlertid stærkt "tabueret". I mange litterære tekster sker der imidlertid en mediation mellem fortrængning og ikke-fortrængning. Ordspillet får lov til at manifestes i fuldt dagslys, men kun på den betingelse af det *meningsløse* ludiske ordspil tildeles en *mening*. Hos Shakespeare er eksemplerne på sådanne tematiserede ordspil mangfoldige, og fra dansk litteratur kan man nævne tematiseringen af sæl-sjæl-ordspillet i Martin A. Hansen *Løgneren*⁶). Rim er en anden måde hvorpå man kan integrere udtryksligheder i en "fornuftig" sammenhæng".

Fig. 3.

I litterære tekster indgår systemer af udtryksligheder (udtryksparadigmer) og systemer af indholdsligheder og indholdssammenhænge (indholdssparadigmer) i et samspil. Som eksempel på dette kan man tænke sig en fortælling hvori sætningen "Nu kommer hesten til Bergamo" forekommer, og hvori der forekommer en sanselig dame ved navn "Fru Hoppe" og hvori der har været hentydninger til J. P. Jacobsens *Pesten i Bergamo*. I denne sætning vil ordet "hesten" foruden sin syntagmatiske sammenhæng med "Nu kommer" og "til Bergamo" også indgå i en række paradigmatiske sammenhænge. "Hesten" har f.eks. udtrykslighed med ordet "pesten". Associationen til "pesten" forstærkes når man har læst sætningen til ende og læst ordet "Bergamo". Via "pesten" skifter associationerne til indholdssiden og associerer f.eks. til "døden". Indholdssparadigmatisk står "hesten" i forbindelse med "Fru Hoppe" og dermed med driften og sensualismen. "Hesten" vil derved være et fortætningspunkt. Fortætningen producerer en sammenkobling af "driften" og "døden". Hestens ankomst kan på denne måde f.eks. være en symbolsk foregribelse af nogle drifts- og dødsbegivenheder. Eksemplet illustrerer hvorledes et givet tekstelements paradigmatiske sammenhæng med "fraværende" paradigmelementer er lige så betydningsfuld som elementets syntagmatiske sammenhæng med den nære kontekst. Disse tematisk-paradigmatiske systemer producerer hvad man metaforisk kunne kalde tekstens "rumlige" dimension der står overfor tekstens tilsyneladende lineært-tidslige fremtrædelsesform.

3.7. Et andet eksempel på muligheden af benyttelsen af begreber fra Freuds *Drømmetydning* i den litterære analyse er benyttelsen af begrebet "omvending". I drømmelæren betyder "omvending" en persons eller tings tillæggelse af den "omvendte" værdi eller funktion af den vanlige. Eksempel: En person drømmer at hun har et længe ønsket seksualsamkvem med en anden person. Samtidig drømmer vedkommende at alle møblerne "står på hovedet". Mens ønskeopfyldelsen slår fuldt igennem i de centrale aspekter af drømmen, seksualsamkvemet, antyder de mere perifere dele af drømmen, møblerne, at der er noget "forkert" og "uvirkeligt" i drømmen (nemlig seksualsamkvemet) (drømmen kan læses som en mediation mellem lystprincippet og realitetsprincippet). Et litterært eksempel: I H. C. Andersens *Fyrtoiet* negerer helten den bestående sociale orden og har en ret fri seksualudfoldelse. Dette er en negering af Andersens normale værdisystem, hvor accept af bestående social orden og driftsnegering er de positive værdier. Samtidig fungerer der en "omvending" i *Fyrtoiet*; hundene optræder som hjælpere og som ekstremt venlige, til trods for at hunde i andre Andersen-tekster optræder som indbegrebet af ondskab og destruktivitet. "Omvending" er således et eksempel på hvordan et kvalifikativt eller funktionelt kompleks' axiologiske kompleksitet tematiseres ved en syntagmatisk forskydning af signalerne for denne kompleksitet.

Hermed er der skitseret et par aspekter af Freuds bidrag til tekstteorien: dels bidrag til opbrydningen af det man kan kalde tekst"realisme" og "tekstautonomisme" til fordel for erkendelsen af "bevidstheden" og den manifesterede, "nærværende" tekst som indgående i komplekse relationer med "ubevidstheden" og de "latente" og "fraværende" "tekster"; dels bidrag til forståelsen af tekstens funktion som et redskab til værdiernes bearbejdning og cirkulation.

4. Tema-analyse og epistemologi Når man har foretaget en analyse af en given teksts taxonomi og axiologi stiller der sig den opgave at beskrive de systemer indenfor hvilke en given taxonomi, axiologi og ideologi er tænkelig og mulig. Det område for tekstvidenskaben som her tegner sig hører i sin helhed under tekstsociologien og betydnings sociologien, men dele af området vil også være centrale for tematisk analyse.

De fundamentale bidrag til en tekstsociologi som er givet af Marx er og vil blive behandlet andetsteds i *poetik*, og jeg vil derfor ikke komme ind på disse. Foucault har i *Les Mots et les Choses* analyseret hvorledes givne perioders tænkning og tekster til trods for indbyrdes forskelligheder alle arbejder indenfor rammerne af nogle for den givne periode specifikke overordnede forestillingssystemer, epistemer. Kendskabet til disse epistemer vil derfor være værdifulde "nøgler" til etableringen af sammenhænge og overgange mellem en given periodes teksters forskellige "registre": psykologiske, sociale, filosofiske etc. Desværre savnes der i Foucaults epistemologiske analyser en bestemmelse af sammenhængene mellem en given periodes epistem og dens socio-økonomiske struktur.

Torben Kragh Grodal,
december 1971.

Tematisk tekstanalyse er en omarbejdet udgave af et foredrag holdt i "Litteraturvidenskabeligt seminar" der arrangeres af "Institut for litteraturvidenskab" ved Københavns universitet.

Noter:

- 1) se ordliste.
- 2) jfr. K. Togeby: *Immanence et Structure*, Revue Romane, numero special 1968, s. 205: "Men hvis man vil parallelisere et litterært fænomen med et sprog, er det ikke på litteraturen som helhed eller på et givet sprogs litteratur man bør tænke, men på et enkelt litterært værk. Man kan i virkeligheden sige at et litterært værk har en helhedsstruktur, regler og love som et sprog" (oversat af TKG).
- 3) *Linguistics and Poetics* i *Style in Language* (1960) s. 358.
- 4) I kap. XI: *La Structure des Mythes* Artiklen er vanskelig og uklar. E. Leach har i *Claude Lévi-Strauss* (uglebog) en noget klarere gennemgang af første halvdel af artiklen. Denne gennemgang har nogle fejl, bl.a. har Leach byttet om på kolonne III's og IV's pladser i formelen på s. 66; der skulle have stået I/II :: IV/III; men til gengæld har Leach en instruktiv gennemgang af en række græske myter. Artiklen er desuden behandlet af P. Madsen i *poetik* I, 3.
- 5) Kenneth Burke: *The Philosophy of Literary Form* (1957) s. 44.
- 6) jfr. Grodal: *Sjælens lyst og sjælens ubodelige ensomhed*, *Poetik* V, 1.

Ordliste:

Axiologi: værdisystem (dvs. en taxonomi + valorisering (værditillægelse))
 Diakroni: beskrivelse af manifestationselementer, hvor disse betragtes som ikke-samtidige (dvs. forløbsbeskrivelse eller beskrivelse af (sprog)systemændring).
 Epistem: Rammen for en given periodes tænkning. Specifikt: rammen for en given mængde af tekster.
 Paradigme: Ækvivalensklasse, en mængde af elementer der "ligner" hinanden.
 Replundans: en mangfoldig forekomst af en given betydningsstørrelse.
 Synkroni: beskrivelse af manifestationselementer, hvor disse betragtes som samtidige.
 Syntagma: en manifestationsenhed. Eksempel: en sætning, et afsnit.
 Taxonomi: klassifikationssystem. Eksempel: Linnés plantesystem.
 Valorisering: tillægelse af værdi.
 Ækvivalent: hvad der regnes som lige med noget andet.

Bibliografi:

- R. Barthes: *Mytologier* (Rhodos).
 M. Foucault: *Diskurs og Diskontinuitet i Strukturalisme, en antologi*, red. P. Madsen.
 M. Foucault: *Les Mots et les Choses*.
 M. Foucault: *Vetandets arkeologi*, BOC-serien 1971.
 S. Freud: *Drømmetydning* (Hans Reitzel) *Die Traumdeutung* (S. Fischer).
 J. J. Goux: *Numismatiques, I-II* (*Tel Quel* 35-36), jfr. J. Holmgård: *Introduktion til numismatikken, poetik* III, 4.
 A. J. Greimas: *Semantique structurale*.
 A. J. Greimas: *Du Sens*.
 E. Leach: *Claude Lévi-Strauss* (uglebog).
 C. Lévi-Strauss: *Benyttelsen om Asdiwal* (i *Claude Lévi-Strauss och Strukturalismen*).
 C. Lévi-Strauss: *Mythologiques, I-IV*.
 C. Lévi-Strauss: *La Structure des Mythes* (i *Anthropologie structurale*).